

OPINIA PUBLICĂ REFORMATĂ DESPRE BISERICILE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA (MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA)

Gábor Sipos

Conducerea supremă a Bisericii reformată din Ardeal, episcopul și Consistoriul Suprem în perioada amintită practic nu aveau legături nici cu Biserica unită, nici cu cea ortodoxă, recunoscută în 1761-62; prin urmare nici nu s-a format un punct de vedere „oficial” al calvinilor privind problemele religioase ale românilor. Deoarece mișcările religioase și sociale românești dintre anii 1744-1765 au afectat mai ales nobilimea maghiară și elita națiunii săsești, în rândurile magnaților și ale nobililor s-a format o opinie generală cristalizată prin hotărârile dietelor ardelen, această opinie fiind acceptată atât de reformați cât și de unitarieni. Diferențele de nuanțe observabile se datorează nu atât confesii, cât stării sociale a acelor care au pus pe hârtie concepțiile lor despre starea religioasă a românilor. Chiar în sânul clerului Bisericii reformată se poate observa o mare varietate a opiniilor, de la înțelegere și compătimire până la respingere și defăimare.

Pentru a exemplifica opiniile formate în rândurile credincioșilor și pastorilor calvini vom începe cu textele provenite de la autori nobili. Baronul Ștefan Daniel, senior de Vârghiș, era unul dintre conducătorii laici ai Bisericii reformată. Unitarian din naștere, s-a convertit la confesiunea calvină cu ocazia căsătoriei, în comportamentul lui putându-se observa atât zelul neofit cât și strădania sinceră. Memoriul său, intitulat *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio*¹, binecunoscut în literatura română de specialitate², înaintat Dietei din 1744, trece în revistă problemele Principatului. În punctul 5 ajunge la sistemul politic bazat pe cele trei națiuni și cele patru religii recepte, în care potrivit opiniei sale nu e loc pentru „plebs Valachica pro quarta natione recepta”. Dintre argumentele sale ne concentrăm acum asupra celor religioase, referitoare la Unirea cu Roma. Unirea preoților români cu Biserica romano-catolică, afirmă baronul Daniel, nu e demnă de crezare, deoarece românii în ultimele secole s-au legat sub forma Unirii de religiile principilor, însă nu din inspirația internă a Duhului Sfânt, ci pentru a obține pe seama preoților acele privilegii de care s-a bucurat clerul Bisericii respective. Astfel, în epoca regelui Ioan al II-lea (principele Ioan Sigismund) s-au unit cu unitarieni, apoi cu calvinii, iar acum cu catolicii. Argumentația folosește prea

¹ Kelemen Lajos, *Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez*, Kolozsvár, 1913, p. 87-188.

² Alexandru Doboși, *Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un nobil ungur la 1744*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VII, 1936/38, p. 674-685.

superficial constatările istoriei ecleziastice și în secolul al XVIII-lea, fiind binecunoscut faptul că Biserica ortodoxă din Transilvania nu a avut legături cu cea antitrinitariană. În ceea ce-i privește pe enoriași, continuă autorul, ei protestează contra Unirii și doresc să se mențină în sânul Bisericii ortodoxe. Apare printre argumentele lui Daniel și binecunoscuta referire la simplitatea religiei ortodoxe, care se rezumă la menținerea tradiției („Așa am pominit”). Unirea cu Roma apare în text numai în forma de „unio simulata”, „praetensa”, care potrivit opiniei sale nu va fi de lungă durată. Invocă în acest sens și succesul mișcării lui Sofronie („eremita vel monachus”), în urma căreia o mare mulțime de credincioși români au revenit „ad antiqui schismatis errores”, adică la ortodoxie.

„Meditația” lui Daniel reflectă opiniile stărilor ardelene asupra realităților bisericești ale românilor, formate într-un moment de tensiune pentru elita Principatului, iar afirmațiile sale exagerate se datorează parțial și genului, fiind un memoriu politic ce are ca scop defăimarea părții adverse.

Unele argumente expuse de baronul Daniel apar și în memoriul anonim datat în 1744, editat recent de Daniel Dumitran, de exemplu ideea nesincerității unirilor din trecut, când românii au aderat la religia principilor, clerul fiind subordonat la început episcopului unitarian, apoi superintendentilor calvini³.

Memorialistica nobiliară a epocii prezintă un tablou mai obiectiv privind problemele bisericești ale românilor ardeleni, dar nu omite nici clișeele binecunoscute. Autobiografia și jurnalul întocmit de Gheorghe Rettegi între anii 1759-1785⁴ reflectă simpatia unui nobil de religie reformată față de ortodocșii constrânși la Unire. Rettegi și-a petrecut viața pe moșiile sale din comitatul Dăbâca, într-o perioadă fiind vicecomite, și a cunoscut bine limba română. Simpatia lui se datorează atât contactului zilnic cu iobagii săi români, cât și faptului că Biserica calvină se găsea și ea în situație de autoapărare față de Biserica romano-catolică, deci din punct de vedere religios reformații și ortodocșii erau în aceeași tabără. Prezintă evenimentele dintre anii 1759-1763, Rettegi notează cu sârguință știrile referitoare la mișcările românilor ajunse la curia sa. Descrie amănunțit rezistența nășăudenilor față de Unire, consemnează cu simpatie executarea unui bătrân ortodox, pe nume Tănase Tudoran, de 114 ani, căruia i se imputa că în momentul vizitei canonice a episcopului Petru Pavel Aron (1762), i-a cerut să nu îi persecute pe ortodocși pentru religia lor și l-a sfătuit să se reîntoarcă pașnic la Blaj⁵. Dezaprobă

³ Daniel Dumitran, *Un memoriu din anul 1744 referitor la unirea religioasă a românilor din Transilvania*, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 329-334.

⁴ Rettegi György, *Emlékeztet méltó dolgok*, ed. Jakó Zsigmond, Bukarest, 1970.

⁵ *Ibidem*, p. 153-154.

atitudinea oficialilor comitanensi care au batjocorit pe popii din Recea, Cristur și Luna de Jos, pentru că au renunțat la Unire⁶. Consemnează și zvonul răspândit peste tot, potrivit căruia reformații i-ar fi îndemnat pe români să renunțe la Unire și că se va face o investigație generală în acest sens, sub prezidiul episcopului catolic din Eger. Nu-și exprimă părerea în privința autenticității zvonului, dar cu ocazia relatării evenimentelor din Cuzdrioara, notează afirmația sătenilor potrivit căreia nobilul local de religie reformată, Gheorghe Petki, i-ar fi îndemnat la rezistență contra Unirii și împotriva soldaților care au apărut clădirea bisericii unite⁷. De altfel, atât Nicolae Iorga cât și Augustin Bunea sunt de părere că nobilimea calvină a fost interesată în susținerea tacită a mișcării antiunioniste a lui Sofronie⁸.

În viziunea lui Rettegi, Unirea bisericească a românilor avea și urmări pozitive. Rolul gimnaziului din Blaj este apreciat chiar cu o mică exagerare: autorul fixează numărul studenților la 500 în 1761, când în realitate în „Mica Romă” au învățat doar peste 300 de elevi. Cu invidie, vicecomitele notează că, în urma dezvoltării acestui complex școlar, nobilii reformați neinstruiți atât de bine nu vor mai avea acces așa de ușor la funcții publice⁹. Consemnează cu apreciere donația Mariei Tereza, în urma căreia fiecare parohie română obținea o sesie cu toate apartenențele, scindată din fondul comun al satului respectiv. Ca oficial al comitatului Dăbâca, a participat și el la delimitarea sesiei parohiale la Șoimeni.

În 1760 a ajuns la el vestea numirii unui episcop ortodox pentru „schismaticii” ardeleni, iar acest act al Curții din Viena îl atribuie influenței ruse, în urma plângerilor înaintate țarinei Elisabeta de „călugărul Balomiri”, adică de vicarul Nicolae Pop, care în 1748 ajunsese la Moscova.

În ceea ce privește realitatea Unirii religioase, nici în opera lui Rettegi nu lipsește acel șablon potrivit căruia Unirea nu s-a realizat decât nominal, numai câțiva preoți au înțeles sensul ei și au acceptat-o în mod sincer, majoritatea clerului și plebea însă nu știu ce înseamnă Unirea și „re ipsa au rămas în ignoranța lor anterioară”.

Celălalt memorialist nobiliar al epocii, Ștefan Halmágyi, a consemnat în jurnalul său evenimentele ardeleni din 1762-1769¹⁰, cu un orizont mult mai

⁶ *Ibidem*, p. 133.

⁷ *Ibidem*, p. 118, 124.

⁸ Gheorghe Gorun, *Mișcarea țărănească condusă de călugărul Sofronie [...]*, în *Biserica românească și societatea transilvăneană*, Oradea, 2002, p. 116-117.

⁹ Rettegi György, *op. cit.*, p. 117; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 201.

¹⁰ *Halmágyi István naplói és iratai*, ed. Szádeczky Lajos, Budapest 1906 (MHHS 38), p. 13, 25, 78-81, 165-167.

larg. Pe când Rettegi a trăit în sfera lui provincială și niciodată nu a călătorit mai la vest de Oradea și Satu Mare, Halmágyi a studiat în străinătate (Göttingen, Hannover), a petrecut luni de zile la Viena și a ajuns secretar gubernial în 1753. Chiar în primele pagini ale jurnalului, în mai 1762, relatează înființarea regimentului de grăniceri în ținutul Bistriței. În urma numirii episcopului „schismatic”, mai mult de 180.000 de familii au trecut la ortodoxie, însă aflând vestea că numai uniții vor fi acceptați în regiment, mulți au revenit în Biserica greco-catolică. Prezintă acțiunile generalului Buccow, descrie și mișcarea lui Sofronie, apreciind succesul generalului în pacificarea zonelor sud-ardelene. În iunie 1763, problemele religioase ale ținutului Bistrița-Năsăud au ajuns iarăși în fața Guberniului, a episcopului romano-catolic Bajtay și a episcopului ortodox. O delegație de 45 de persoane a declarat în fața acestor instanțe că locuitorii acestui „districtus Valachicus” niciodată nu au fost uniți, nici nu vor fi, și doresc preoți ortodocși, deoarece fără prezența lor pierе și sufletul și trupul credincioșilor. Halmágyi consemnează aceste evenimente cu o oarecare indiferență, nu aflăm cu care partidă a simpatizat. Însemnările lui din martie 1765, când relatează divergențele de opinii privind succesiunea episcopului Petru Pavel Aaron, sunt obiective, dar denotă simpatia lui față de Atanasie Rednic, „originar dintr-o familie de nobil din Maramureș, un om preoțesc și sever”. În schimb, Grigore Maior, principalul concurent al lui Atanasie Rednic, care a câștigat cele mai multe voturi după Inochentie Micu-Klein în soborul electoral, este prezentat drept colaboratorul principal al generalului Buccow și coautorul acelor promisiuni fără acoperire, cu care au fost ademiniți românii în regimintele de graniță.

Jurnalul lui Halmágyi reflectă mai mult opiniile cercurilor conducătoare de la Sibiu, iar imparțialitatea autorului privind problemele religioase ale românilor are la bază precauția unui funcționar public de rang înalt.

Autorii din rândul pastorelor reformați au oglindit realitățile religioase ale Transilvaniei în opere beletristice sau științifice. Iosif Hermányi Dienes, primpreotul parohiei reformate din Aiud, a întocmit în 1762 o culegere de anecdote intitulată *Nagyenyedi [...] Democritus*, care a fost editată în secolul XX de mai multe ori¹¹. Pe lângă snoave ardelene și de circulație internațională, pastorul aiudean a inclus în culegerea sa și multe însemnări istorice. Astfel, consemnează în anecdota nr. 322 cum s-a răspândit în Ardeal la 1760 vestea numirii unui episcop de naționalitate rusă pentru „românii disuniți adică schismatici”. Tot aici descrie și soarta lui Sofronie, „un călugăr savant și elocvent”, care a fost întemnițat la Bobâlna, într-o noapte fiind eliberat de români și de câțiva locuitori ai comitatului. Printre evenimentele anului 1760,

¹¹ *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*, ed. S. Sárdi Margit, Budapest, 1992, p. 462.

notează mișcarea ortodocșilor din Abrud, care și-au adus un preot „schismatic” și l-au apărât împotriva armatei. La Zlatna și la Abrud calvinii localnici au fost constrânși să adere la mișcarea românilor, iar pe episcopul unit Aron l-au amenințat cu jupuirea de viu. „S-a aprins atunci un foc, continuă Hermányi Dienes, care nu s-a stins nici până acum”¹². Despre generalul Buccow scrie cu dispreț, iar problema înființării regimentelor românești din rândul românilor uniți este amintită numai tangențial.

Culegătorul de anecdote Hermányi Dienes a notat și opinii defăimătoare privind bisericile românești. Mănăstirea și gimnaziul din Blaj sunt prezentate, în anecdota nr. 153, ca „academia tâlharilor de cai”, unde feciorii români, „brici din bâte”, vin să învețe de la „călugării foarte instruiți”¹³. Sunt de părere că, la mijlocul secolului al XVIII-lea, au circulat în rândurile protestanților atât asemenea opinii negative, cât și aprecieri pozitive precum cele însemnate de Rettegi.

Opera pastorului savant Petru Bod, *Brevis valachorum historia*, este atât de binecunoscută încât nu necesită o prezentare mai amănunțită. Fiind o lucrare istorică concepută în spiritul epocii, este de remarcat nepărtinirea cu care autorul prezintă evenimentele istorice¹⁴. Poate însuși faptul că o asemenea lucrare a fost întocmită într-o parohie reformată arată interesul clerului Bisericii calvine pentru mișcările religioase ale compatrioților români, dincolo de însemnarea opiniilor cotidiene, iar cel mai savant dintre pastorii epocii a înțeles pe deplin importanța temei, efectuând cercetări aprofundate.

Aceeași atitudine a savantului imparțial denotă și opera pastorului reformat din Aita Mijlocie, Iosif Benkő, intitulată *Transsilvania specialis*, care, cu ocazia prezentării comitatului Alba de Jos, descrie așezămintele ecleziastice și culturale de la Blaj¹⁵. Printre „ateneele” (școlile superioare vestite ale comitatului) – seminarul romano-catolic din Alba Iulia, colegiul reformat din Aiud –, prezintă și gimnaziul de la Blaj, relatând amănunțit și despre înființarea tipografiei.

¹² *Ibidem*, p. 464.

¹³ *Ibidem*, p. 317.

¹⁴ Editată recent în vol. Ana Dumitran, Gudor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, Alba Iulia, 2000, Addenda, p. 312–445.

¹⁵ Benkő József, *Transsilvania specialis*, ed. Szabó György, vol. I, Bukarest-Kolozsvár, 1999, p. 250.

DIE REFORMIERTE ÖFFENTLICHE MEINUNG ÜBER DEN
RUMÄNISCHEN KIRCHEN AUS SIEBENBÜRGEN
(MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS)
Zusammenfassung

Der Verfasser des Beitrags präsentiert und interpretiert, anhand einiger Quellen von Dokumenten und Berichte/Schilderungen lateinischer und ungarischer Verfassung, die reformierte öffentliche Meinung bezüglich die Situation der rumänischen Kirchen aus Siebenbürgen Mitte des 18. Jahrhunderts. In den Versuch die Unruhen der unierten und orthodoxen Rumänen in der Suche nach ihren kulturellen und religiösen Identität zu erfassen, bezieht sich der Verfasser auf einige veröffentlichten Informationen die in einigen Memoirs ähnlichen Texten erhalten sind, die noch einmal bezeugen, dass die Geschichte ein *instrumentum regni* geblieben ist.